

ЗАОЧНА ОСВІТА ПРАЦЮЮЧОЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ (1946-1950 рр.)

У статті розглядаються проблеми організації навчання в заочних школах працюючою молоді в період 1946-1950 рр. Така форма навчання, яка виникла у формі відділень та навчально-консультаційних пунктів при денних і вечірніх загальноосвітніх школах, в подальшому набула поширення у зв'язку з відкриттям у 1949 р. міжобласних заочних шкіл в обласних центрах. Заочна форма навчання забезпечувала доступність загальної середньої освіти для усіх верств населення України.

Ключові слова: заочна школа, працююча молодь, навчально-консультаційні пункти, Україна.

В статье рассматриваются проблемы организации обучения в заочных школах работающей молодежи в период 1946-1950 гг. Такая форма обучения, которая возникла в форме отделений и учебно-консультационных пунктов при дневных и вечерних общеобразовательных школах, в дальнейшем распространилась в связи с открытием в 1949 г. межобластных заочных школ в областных центрах. Заочная форма обучения обеспечивала доступность общего среднего образования для всего населения Украины.

Ключевые слова: заочная школа, работающая молодежь, учебно-консультационные пункты, Украина.

In article problems of the organization of training in correspondence schools of working youth are considered during 1946-1950. Such form of training which has arisen in the form of branches and educational consulting points at day time and evening comprehensive schools, further was distributed in connection with opening in 1949 of interregional correspondence schools in the regional centers. The correspondence form of training provided availability of the general secondary education to all population of Ukraine.

Key words: a correspondence school, working youth, educational consulting points, Ukraine.

Питання розвитку різних форм набуття освіти в різні періоди історії України є актуальними для дослідження. Дана стаття підсумовує наслідки вивчення проблем заочної освіти у перші роки відбудови народного господарства Української РСР після звільнення її території від фашистських окупантів і робить спробу сформулювати завдання для подальшого вивчення теми.

У повоєнний період, крім загальноосвітніх вечірніх шкіл робітничої і сільської молоді, які в цілому задовольняли прагнення працюючої молоді отримати семирічну і середню освіту, виникла потреба в організації й інших форм здобуття освіти молодими людьми без відриву від виробництва. Цим зумовлювався пошук і впровадження в практику більш досконалих форм освіти робітничої та сільської молоді з врахуванням специфіки роботи,

сімейних та інших обставин, молодих людей (а також людей старшого віку), зайнятих у різних галузях народного господарства з тим, щоб забезпечити їй успішне навчання.

Такою формою навчання стали заочні школи та трирічний екстернат, які формально відносилися до вечірньої шкільної освіти [1]. Заочне навчання було новою і ще недостатньо апробованою формою загальної середньої освіти дорослих, яка виникла у 1946 р. [2]. Заочні школи створювалися для тих молодих людей, які, передусім за умовами праці, не могли відвідувати регулярні заняття у вечірніх, а тим більше в денних школах. Тому при денних чи вечірніх середніх загальноосвітніх школах організовувалися заочні відділення та навчально-консультаційні пункти. Заочні відділення відкривалися за наявності не менше ніж 100 учнів-

заочників, а навчально-консультаційні пункти – за умови, якщо число бажаючих навчатися заочно було не меншим ніж 60 осіб [3].

Мережа вечірніх і заочних шкіл для молоді, яка працювала на виробництві, набувала все більшого поширення в усіх областях України. За період з 1944 по 1956 рр. за такою формою навчання семирічну освіту здобули 300 тис. осіб, а середню – 190 тис. осіб. Показово, що із золотою та срібною медалями завершили навчання понад 5 тис. осіб [4].

Практика підтвердила, що заочна освіта виявилася найгнучкішою формою навчання без відриву від виробництва. Особливо доцільною вона виявилася для працівників сільського господарства, пов'язаних із сезонними роботами, а також веденням присадибного господарства. Тому молоді колгоспники і працівники радгоспів з бажанням йшли навчатися заочно. Заочна форма навчання цілком влаштувала і керівників господарств, де в той час гостро відчувався дефіцит трудових ресурсів. У багатьох селах керівники господарств, партійні та комсомольські організації, педагогічні колективи шкіл, а також утворені комісії сприяння вечірньому та заочному навчанню при сільських Радах, проводили активну роз'яснювальну та організаційну роботу.

Уважно слідкували за навчанням партійні організації. На партійних зборах регулярно розглядалися питання успішності та відвідування. А на початку навчального року, як правило, проводилися відкриті партійно-комсомольські збори, на яких підводилися підсумки успішності та відвідування учнів, передусім комуністів та комсомольців, за минулий навчальний рік, намічались нові плани підвищення загальноосвітнього рівня колгоспників, які не мали середньої освіти.

Партійні директиви зобов'язували правління колгоспів, разом з партійними комітетами, вживати заходів зі створення належних умов для навчання молоді – організувати підвіз учнів із навколишніх сіл до шкіл в центральних садибах, виділяти кошти для придбання заочникам підручників, зошитів, канцелярського приладдя. Крім того, керівники повинні були виділяти кошти для заохочення учнів, які успішно поєднували навчання та працю, надавати вільні дні для підготовки до занять та відвідування консультацій із збереженням 50 % заробітної платні.

Комісії сприяння вечірньому та заочному навчанню викликали на свої засідання небалих учнів, заслуховували звіти про навчання окремих молодих колгоспників, в більшості випадків оперативно реагували на сигнали зі шкіл. Авторитетні спеціалісти часто виступали перед молоддю з доповідями про роль заочного навчання.

Доброю підмогою для тих, хто вирішив підвищувати свій освітній рівень і здобувати освіту заочно стало започаткування в обласних бібліотеках заочного абонементу. Особливо зручною така форма бібліотечного обслуговування була для сільського населення і жителів віддалених населених пунктів.

У 1946 р. Полтавська обласна бібліотека обслужила заочним абонементом 32 читачі з сільської місцевості, яким видано 58 книг, в 1947 р. – 136 читачів, яким видано 193 книги і за 9 місяців 1948 р. заочним абонементом було вже обслужено 423 читачі, які скористалися 1 263 книгами [5].

Багато сил та енергії віддавали навчанню працюючої молоді вчителі. Вони були частими гостями в клубах, на фермах, в бригадах колгоспів. У простій, невимушеній обстановці вони проводили бесіди з колгоспниками про необхідність у сучасному світі загальноосвітніх знань. Учителі намагалися враховувати і психологічні чинники, адже молодь приступала до навчання після тривалої перерви. Для значної частини молодих людей важливо було подолати зневіру у власні сили, проникнутись відповідальністю за зроблений вибір. Тому вчителі-консультанти багато часу приділяли індивідуальній роботі з учнями-заочниками, передусім з тими, що мали проблеми з навчанням. Завдяки зусиллям педагогів багато молодих людей після закінчення семирічної школи йшли навчатися в технікуми та професійні школи.

Специфіка організації заочного навчання вимагала підвищеної уваги до організації і методичного забезпечення самостійної роботи учнів під керівництвом педагога. Актуальності набував розвиток активності та вироблення в учнів навиків самостійного опанування програмного матеріалу. При цьому в роботі із учнями-заочниками враховувалися їхні індивідуальні особливості учнів, професія, прогалини в знаннях та інші чинники.

Заочна освіта набула подальшого розвитку після того як за постановою Ради Міністрів УРСР у 1949 р. почали діяти міжобласні заочні середні школи. Як показала практика, вони повністю себе виправдали, оскільки дали змогу громадянам, які не мали змоги навчатися в стаціонарних школах, здобути загальноосвітню підготовку в обсягах курсу семирічної і середньої школи. Учні-заочники мали можливість відвідувати уроки-консультації. Відвідування це було необов'язковим.

Перший навчальний рік у сформованій в масштабах республіки системі заочної середньої освіти для працюючої молоді в цілому закінчився успішно, підтвердивши доцільність започаткування такої форми навчання. На кінець 1949-1950 навчального року в заочних школах навчалось 3 522 учні, з яких 563 склали екзамени на атестат зрілості [6].

За оцінкою Міністерства освіти УРСР кращих результатів роботи досягли Київська, Одеська та Львівська заочні середні школи виконали план набору учнів і до кінця навчального року повністю зберегли учнівські контингенти, систематично і своєчасно розробляли і надсилали своїм учням навчальні завдання, а також плани самостійної роботи та рекомендації до опрацювання програмного матеріалу. Заочні школи здійснювали зв'язок з учнями шляхом організації та проведення консультацій, листування, перевірки та оцінювання письмових контрольних робіт.

З позитивного боку в перший навчальний рік зарекомендувала робота з організації заочного навчання у Львівській та сусідніх областях. В 1949 році у Львові була відкрита міжобласна заочна школа, яка обслуговувала 8 областей. Львівська обласна рада депутатів трудящих та обласний відділ народної освіти допомогли міжобласній школі у забезпеченні її усім необхідним, у розгортанні роботи щодо інформування населення про умови навчання в заочній школі [7].

Водночас характерним недоліком для більшості міжобласних заочних шкіл у перший рік їхньої роботи був недобір учнів, причиною чого була недостатня організаційно-інформаційна робота. Зокрема, заочна школа в місті Миколаїв внаслідок упущень в роботі з формування контингенту необрала 144 учні.

Перший рік функціонування заочних шкіл для працюючої молоді висвітив і ще один такий суттєвий недолік їхньої роботи як низький рівень успішності. З 3 522 учнів за наслідками навчання 213 були залишені на другий рік. Крім цього, значна частина учнів здавала екзамен повторно («переекзаменовка»).

Особливо незадовільно закінчили навчальний рік заочні середні школи міст Жданов (нині – Маріуполь), Сталіно (нині – Донецьк), Дніпропетровськ, Ізмаїл, де лише незначний відсоток учнів було допущено до складання екзаменів. Причина цього – відсутня систематична допомога в навчанні учнів з периферії. Обласні відділи народної освіти та директори шкіл недостатньо уваги приділяли учням, не створювали їм належних умов для роботи, недостатньо забезпечували підручниками, навчально-методичними матеріалами. Не приділив належної уваги заочним середнім школам і відділ шкіл робітничої та сільської молоді Міністерства освіти УРСР, який формально поставився до керівництва цими школами.

За наслідками 1949-1950 навчального року колегія Міністерства освіти УРСР звернула увагу завідуючих Дніпропетровського, Сталінського та Миколаївського обласних відділів народної освіти на незадовільний контроль і керівництво роботою заочних середніх шкіл.

Згідно наказу в новому навчальному році управління Міністерства освіти і об'єднано повинні створити необхідні умови для успішнішої роботи цих шкіл, забезпечити їх підручниками, створити в школах бібліотеки, зміцнити керівні та викладацькі кадри. Міністерство освіти повинно було забезпечити видання масовим тиражем індивідуальних планів роботи заочників. В наступному навчальному році до навчання в заочних передбачалося залучити 5 200 учнів [7].

З метою посилення уваги до навчання в заочних школах та здійснення поточного контролю перевідні та випускні екзамен у заочних школах пропонувалось проводити 3 рази на рік. Необхідно було здійснювати дієвий контроль з боку директорів за роботою працівників шкіл, а також організувати необхідну мережу консультативних пунктів при

масових середніх школах, де було не менше 20 заочників [8].

Необхідністю більш аргументованих узагальнень і висновків щодо місця і ролі заочної освіти працюючої молоді зумовлено деякий вихід за хронологічні межі нашого дослідження. Зокрема, аналіз функціонування мережі заочної освіти в 1951-1952 навчальному році дозволив з'ясувати, що кількість заочних середніх шкіл залишалася та ж сама – 9: Дніпропетровська, Ізмаїльська, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Жданівська, Сталінська, Харківська. Проте кількість учнів у них значно зросла і становила вже 7 052 особи, що засвідчує дієвість цієї форми освіти працюючої молоді.

Якщо враховувати, що кожна з цих шкіл була міжобласною, то можна стверджувати, що на початок 1950-х років загальна середня освіта стала доступною для різних категорій населення навіть у найвіддаленіших регіонах республіки.

Аналіз статеві-вікового складу учнів заочних шкіл засвідчує, що на початку 1950-х рр. середню освіту в них здобували представники чоловічої статі (63,8 %), передусім у віковій категорії 30 і більше років. Така диспропорція пояснюється тим, що жінки в цьому віці були, як правило, обтяжені доглядом за дітьми та домашніми клопотами.

Щодо питомої ваги учнів заочних шкіл за віком, то найбільше бажаючих здобувати вищу освіту заочно спостерігається як у чоловіків, так і жінок, вік яких складав 23-29 років. У цьому віці молоді люди в цілому визначалися із життєвим та професійним вибором і намагалися доповнити його підвищенням свого освітнього рівня [9].

Практика розвитку шкіл для працюючої молоді і дорослих не стояла на місці. Згодом виникли і набували все більшого розвитку очно-заочні школи працюючої молоді. Учні систематичне відвідування могли поєднувати з консультаціями, у випадку відряджень вони продовжували навчатися заочно, виконуючи за час відсутності завдання, за виконання яких пізніше звітували.

Таким чином, започаткована в перший повосенний рік заочна форма навчання працюючої молоді у формі відділень та навчально-консультаційних пунктів при денних і вечірніх загальноосвітніх школах в подальшому набуло поширення. З часом заочне навчання без відриву від виробництва набуло розвитку, передусім з відкриттям у 1949 р. міжобласних заочних шкіл в обласних центрах. Незважаючи на існуючі проблеми (брак навчально-методичних матеріалів, низька успішність) заочна форма навчання забезпечувала доступність загальної середньої освіти для усіх верств населення в усіх, в тому числі й найвіддаленіших місцях України. З питань, які вимагають подальшого дослідження, слід було б відзначити такі: значне навчання в сільській місцевості, якість знань випускників заочних шкіл, кадровий склад вчителів, розробка методики навчання із заочниками, вплив заочного навчання на рівень освіченості мешканців України в цілому та окремих регіонів зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зарецкий М. Ф. О вечерней школе / М. Ф. Зарецкий // Молодежь и образование. Статистический сборник. – М., 1972. – С. 85.
2. Народное образование в СССР / [под ред. М. А. Прокофьева]. – М. : Педагогика, 1985. – С. 73.
3. Орловский Ю. П. Совмещение труда с обучением / Ю. П. Орловский. – Барнаул : Алтайское книжное издательство, 1987. – С. 47.
4. Народное образование в СССР / [под ред. И. А. Каирова, М. К. Гончарова и др.]. – М. : АПН, 1957. – С. 559.
5. Мельниченко В. М. Культурно-освітня сфера українського повоєнного села (за матеріалами центральних областей України) / В. М. Мельниченко, О. Г. Шамрай. – Черкаси : Вертикаль, 2009. – С. 79.
6. Зарецкий М. Ф. Вказ. праця.
7. Збірник наказів і розпоряджень МО УРСР. – № 8. – 1950. – С. 18.
8. Більше уваги заочним середнім школам // Радянська освіта. – 1950. – 5 серпня. – С. 2.
9. Центральний державний архів виконавчих органів влади України. – Ф. 166. Міністерство освіти УРСР. – Оп. 15. – Спр. 1112. Зведений звіт про заочну освіту дорослих в УРСР на початок 1951–1952 навчального року. – Арк. 147–147 зв.

Рецензенти: Морозов А. Г., д.і.н., проф.;
Бушин М. І., д. і. н., проф.

© Кучеренко Г. В., 2010

Стаття надійшла до редколегії 24.06.2010 р.